

Алтынны 20 күнүгэр институт бэртээхэй динэтигэр республика общественноһа кыттыллаах үөрүүллээх муһунаах буолла.

СР правительствотоын Председателэ Юрий Кайдышев
Президент Михаил Николаев эвэрлэтин аабан илгити-
нардэ, үбүлэрдэри правительство аатыттан итгитэх и-

тигиник эбэрдэмэстэ, аһар ситиһилэри баҕарда уонна РФ, билиги республикабыт үрдүкү государственнай наҕараадаларын туттарда. Институт директори профессор, СР НА академига Василий Никитов «Научнай хөр-дөөһүн 60 сыла» дигэн дахкыааты оҕордо.

Үбүлээри СР НА президени Василий Филиппов, Сибиэр ученайдарын дэгэтиин Александр Сектоев, Бурятиянтан биэр нэлээктертүтэн Иван Гордженко, Башкирия научнай общественноһыттан Ринис Кузеев уопна Искрихажет Геляутдинов, Дьоккуускай куорат дьахадтатыттан Альбина Помеева, Чурапчы улуухун баһылыга Иван Савцев, министерствоһар, ведомствоһар, аһар союостер салайааччылары эһэрэлээтэлэр уопна синалалах бэлэхтери, сүвениһдэри туттардылар.

Институт үбүлүмүз наука уюмун общественность үчүн
биралыныптар кубулуйт.

БААТАБАЯ. Алтныны сайсатыгар бөхүлэж баяныгыр бирдэ суунуу сыаната 6 тыһыынча солкуобайтан 16-да тыһы үрдэттиллибэтэ. Ити түмүгэр 10 тыһыынча киһилээх бөхүлөккэ тидэллэр 90 эрэ киһи бэриньккэ суупар буолла. Динь-үг коммуналнай хаһаайыстыбата маньык дьаваан тугу да сүүбэтэ, төттөрүтүн, дохуота арылаата. Савиндемнадзор кирьоху кытта сыйыллыах нарыннар өрө туруохтара диэн сэрэтэр. Баяныгыты тутуу ороскуотун сөрөтүн хас да предприятнега сүхтэрин бөлүкүрүөх үөрэттэлэр.

CHA.

(Бүгүүтэ. Инини хаһмат 125 №-гэр көр).

— Доргоболорун! Биднги хэвхэбнигэр пологонго
кэлэлэ!— дээн үгэс-кото эвэрдалин тохуйдулар.

— Түүх сонундааххыт?

— Суух, энгиг кэгээгэнгит?

— Сонун сочоо баара биллибэт, энгэхэрэ буолаара
анг эрдэ кэлбэт, олохсуйбүт дьолго.

Саха киһитин сиринэн кэтимээдэйлэһин кэминтэн кэпсээн-һисээн тигэрэ сөөлөн, сэйи-сэрбэ, соһун-ауомас тобо тардылынна. Төрүттэрин-уустарын түһүстүлэр, доротторун-атастарын буллаулар. Снэгэн биэр бэйэтэ пэһилиэниттэн сылдыар Тойукка улаа Дьөгүөрү көрсөн улаахыннык үөрлэ. Дьөгүөр да бэйэтэ хаан-уруу аймарины булбуттуу санаанна. Ыраах сиргэ сылдьан чугас, ыкса билсэр киһитин көрсөн үөрүүтэ уостан биэрбэт. Ол киһэни быһа кэпсээн сүрдээһин сэргэхсийдилэр, көхсүлэрэ кэпсэтэ. Ахтан иһэр алаастарыгар тийбиттэни санаанналар, дыһалары-уостара чугаһабыта биллэнэ.

Сизгэн тодо бичча элбэх киһи мэнаа түмүдлүбүтүн
ыйыппытыгар:

— Үгүстэрэ үлэ фронугар сэлдэмыт эрэлдэхтэр, эстэн-быстан ийэлээр Тагастара-сантара суоҕа хобдо-до сүрдээх, оһон оһоһоҕор таһырдыа тахсааларыга уустук буолан, көрдүүрөгэ чэпчэтиннэлээр. Маһтан Дьонускайга барарбытыгар, сураба, быстах кэтэрбитигэр сүлээс, танайы биэрэллэр үһү,— дьэтэ ҕола. Сарсымы-һа Сигээннээри арбааттан иһэр өртүлэрин атын сиргэ көбөрдүүлэр. Сэриктээн бааһырбыттарга маһы үчүгэй көрүүнү-истинни олохтообуттар, сирдик, ыраас дия, сэлэх утуйар тагас-сап. Сигээн дьону испаниһектээн ыттар сирдэригар тийһи, атын-суолун суруттарда. Орденын киинискэтин көрдөн, кыаллар буолаагына, дьэтэтигэр суһаллык атааралларыгар көрлөстө. Эдэр барайы нуучка кыһы эйерэстик илчөөрдөөн барап, Алдан дикэ барар транспорт көһүннэринэ соһо ыт-тах буолан эрэннэрдэ.

Арьдах хоньот, бүрүүдүнхэх хас эмэ грузовый машиналар Алданига аймгаары бэлэм буолдулар. Барар даспу испиндэниэни ыгыраа ылан, эппиттэри курдук, барыларыгар сирэй хаатынга, хааны кытас сон биэр-дилэр. Дьокуускайга тийэн ыбыт тагастары бүтүн-нуутун колонна салайааччыгыар төгүлнэрэлэрин гэр-тэттилэр. Сирээн барар буолан үөрэхтэ сырытта. Сипиттэи көрдөөн булбута хайытэ айыккыар санаата сүөх сымдыар эбит.

—Хийа, Сааска, эйигин хаяллардынэр дуо?—Сизгэт соһуфта.

—Сегая, минь пока тохтуубун. Машина үс аныгы кытта бидистим, ол хайа аныгыар олоромдор. Басар, дьабун булан кэргэннэнэн барыдаим, бир кымстара купун тутта. Онон хаалабын,—диз-диз илгитин бирэн быраһайдаста.

—Сөл, ээ. Сааска, мин зийлэхэ удаханынх махтана-
бын моншаха днэри кэлэрбэр көмөлөсүүккэр. Эн суо-
буун буоллар, бу киһинг дойдутун булан калар да сээр-
бах этэ. Онон сүтүөхтээх бэйэм өссө төгүл сүтүүрүө-
сэм. Силлэр иччүчэ улууш хам куубан ыма.

Нинего, Сеган, Дьокуускайга нэрсүхэлтэ. Мэдхээр
күүлэйдн кэлээр, рабочий городокка Саша Черныш
бары билэллэр,—дизн баран, эйбэстек кинитын сан-
шын талтайбахтаата.

Сотару массамчалар барар диниу озордон, эргийи субурун хогу мыраантар дикки тулулан айнаагылар. Хаалдыт саллааттар уу-хаар бисмет харахтарыни барааччылары кенинлэрттен сайыла көрө, лаабазыга хаалдытар.

Массыншадлар биш нүрүс куугунуулаар, Сизгэн, атыт-
тар курдук, энэ нуктуу иста. Арай түнээтүгүнэ, төрөө-
бүт алайыгар турарга дылы, Тула күн-күөх, эргичи
сибэки бөгөтө үүммүт, ш-ириас үрдүк, энэ халлаан-
ни күөрэгэй илалаан дамырлатар. Көнө кыралла устуу
таштыр кэргэнэ Майя утары сүүрэн элэстэнэр. Сүг-
гөн күлө-күлө киннэхэ түстөйөр, ону баара атарын туох
эр кыаһылаан илбэйдиригэ дылы. Онтон соһуйа
үлүктүп кэлэ. «Ахтар-саныр кини, кэргэннэ Майя
халаах эрэ олорто буолла? Сэгэрим сыһа мин ээри-
гэ барбытым кэннэ уолламыт сурахтааба. Түргэнник

дэлдээр тийгэ ахсубут киһи...». Киһи дьагэс чугаһаа-
таһын байы сүрэгэ минньантэстэн, илүүтүөр, угуоһа-
һиниэгэ кычыһаһан ыһар.

Алдагтар кэрдилэр. Итинтэн бэрт арайлах юдин хо-
муллан эрэг халрбах автобуһунан суолларын салдав-
галар. Сылааллах-сындадланнаах айан кэринтэн Ха-
чихалкина тийнэн хайтаран хаалгылалар. «Хас даһаны
күннээх тийл-куус өрүүү туоруур суолу тлбэн кэбис-
тэн»,—дизн олохтоохторд кэссин толуйдулар. Кэлбит
күнүгэригэр Сөгүн өрүс урдук эиннэтигэр туран эрэг:
«Элээнэ эбэкэм кыталгыгар эргидлэн кэлэр күннээх»

СОММОБА

ЭРГИЛЛИ

(КЭПСЭЭН)

бичигийн эх... Оо, тагтайлаах өрүгүүм барахсан, дайду-
ларын ихтэн ннэр бэйгэ бийсбуйой уолаттаргыг тодо
харгыстаатыг? Силлиэрин-гяалтын сэдлэн биэрэххэн
бийиги сэриг толоонугар сымлян журуутун эйгиги ах-
тарьмт-саньгарбыт. Энэ кнэг-хуог, кэшт илэлгитэн
устан Нйз дайдулутун көмүсүү барыктартан сорох-
пуг тышындах эргилэн кэлбэтнэр, — днэс ботугурла-
та — харьдын ууга мгылан тагьста. Олүмөтүн уйаа-
ра-кэйээр, билимбэт мындаатыг эргичи көрөн ыла.
«Ол көстөр мирааньар тэлээхтиргэр, Улуу Туймаада
хочотугар дьоллоох Дьокүүскай куорат турдаа, Бач-
ча чутааан баран хаайтаран өлөрдохпуг киһимитин
бадатын! Битик-мазын өрүгүү, сэринтэн эргилэн кэл-
бэт салаат уолаттаргыг суоларын бонсума дуу», —
Сүөгэн көрдөнөн сибигинийээ.

Нөгүе күнүгэр чутас бырабылымынны дьэстии атты-
гар биэр сааһыра барбыт саха дьахтара илиинэн тап-
таймалдыыт сар-саһархай арылын туус кэһэмээнтэ
аттылым турарын көрөн, фронтовиастар былдьасыһа
иллаллар. Сүөгэн киһиэ дигара арыны түспүт дьэстэ-
гэр илдьөн килкөлхө сымбаан сытэ. Сыта дьыргыйан тү-
гөн сүрээһи-биарын көрбүтүнэн кинрадыа үбү. Самаан
сайыны, күөх от дьырыа сытын саһатарга дылы, мин-
нэһигини эриэхсит. Саха киһитэ таптыыр аһа суох хой-
доһулар дьээн сөөкө да этэлэр убит. Арыстын бары-
тын сөөн кэбистэ, этэ-сиппэ орадук чэбдикирэн, харада
сырдаан кэллэ. Өр барыи сүтэрбигин булбуттуу суус
чэпчэстэ. Таһырыа тахсыбыта дыон саһата биэр кэм
аһмалас:

—Кэбас, доготтоор, салгы айынымазын. Бачча дөй дүбүгүтөр кээн баран халытаран олуруохпут дуо?

—Онжук-онжук... Онжондор буюулах яарахаттары көрсүбүппүт. Автобускутум соһон дадань туоратылбың. Хата, бмата буюоһун!

—Сазмай сэт! Давай, хомунуг, маллартан бирээдн-из бмта ударсыт. Бэрдийт, маных элбэх эр бэртэ-рэ массынаны ббдэс таах сохуохрут...

[illegible]

итгитик эсэрдэлзэтэ. Аһаһын сэгэлэллнэ, Өр-өтөр буолбата, санаһыг хойдон барда, биһир гимнастеркатын сүтэһин куруулар ыбыта сэгдээр аһар илиилээх аргас-тара ойон туран тым көрдөөтө,

— Табааристар! Фронтонк довтолорум!—дизэ кини.
— Өйдүүгүөс төбөлөөх өлөр өлүү үөлүгэр сиздэн бу
күнү, бу чааһы ахтарбытын-санырбытын. Ол күмүт
дэ үүннэ: Минна блар мин бейсубуй бырааттарым,
бийиги дысалоох дьоммут! Ташаааах эрсилээн кэлэн
бу үөрэ-көтө олоробут Төһө даганы эдэр-чэгинэ элчи-
ни-симиинин сэймэкэтэллэнат иһин, бийиги ханна да
буодлар өстөөбү кытта кыргыныга саха аатын түлүн
бизрэттибит. Саха саллаатын бидигни ханна багарар
билээлэр, нэтигиник ахта санымдар, Ийэ дойдубут ий-
нигэр итык нэспитин чистэстээтик толордубут. Ураа!

Фронтониктар бари ойон туран урзатаан шивртгиттлэр. Остуал аралс унугуттан: «За Родину! За Сталина!», «За Первый Украинский фронт!», «За Маршала Жукова!», «Рокоссовскай генерал туугар!»—дизн хаймылар ийилгинилэр. Ону кытта тэнигэ эмискэ ким эр: «Тохтоон, хуулуруг!»—дизн ордостоото. Бары туумуран ол хайым хоту хайыстылар. Бэрт бөрүкү, кичи сэмгээрэн көрөр көстүүтэ суох, утуодуман кыра, дьарал-най салаатат түгэх диктиктэн туран кэлэт:

—Чыхаал динбин мин генераллары-найбардары... Ол ошутар, саха нургуң саллааттарын, нуучча боростуой буйуттарын тустарыгар бу үрүүмкэни күүрэхчн көтөдүбү! Өлбүт дождотторум сырдык дууһаларын туһугар, кинилэр албин азаттара өлбөтүн-сүлпэтин дээминин, Боллун бу кэмгэ кытырыктаах кыргыһыкта өргөстөөх аарастууга киирээри туар саллааттар тустарыгар! Дойдубухугар, дьоммутутар этэнгэ азалит үөрүүбү иһин бу арытыһын көтөдүбү!—дигэ киһи уоһа, сүрдээх күүскэ дьаһээнччи көрөөт, үрүүмкэтин хантас гыннаран кэбистэ.

—Бу киһи итирбит, түүг-таг-тылаахан эрэр. Апы сэ-
бисэскэй хамандыырдары...

—Итирэ да нирэ да хиликин. Бетөөх билиэниин орто-
тууан ааспыт, штрафбат дээнэ эгээринин тымрыт.
Кырдыккын, ырааспын... Кыһыл хаамынан дакаа-
таабыт, эрэйдэх турабын. Мин курдук бу сэрингэ
толкөлөрө түөрэ эрийбит төһөлөөх албахтарэ оло-
дуой? —Онтон сэниэтэ эстибиттин аргымый алаа оло-
до.

— Албан аатгах Кызыл Армия өөтөөрү үлгү сын-
нын арбаа дини үүрэн нэр. Аны арайлах кэмнээ
Улуу Кыяйыны ситиһнэхит, фашистары бэйлэрин
ардактарыгар Берлингэ палдын бүтэйнкээхтик хампа-
рытаахыт! Билги дыһалабыт кырдыктаах, билгис
кыайаахыт! Ураа!—Бастаан олохтоохтор заттарыттан
тыл эппит кийи туран доргуччу санарда.

Сүлгэн эмнэ холуучуудан сагтарыах-шгэрнэх санаата кэлдэ. Агтыг'ар олорор ахэр уолу санингатан куубан илан бэбэтнгер ысары тарта. Уолэ эрэддэх ытамны-йа-ытамныа:

—Додоччуок, истэрин дуо? Ишт эрэ, мин сэрин уутгар кистэрин туран куттанар куттанын динэ биэр этэ—бу атын дойдуга кэлэн өлөн хаалан билбэт-көрбөт сирдөр көмүллэрин буолуо динэ. Онтон санаам олус хараастар. Хата,ону этэнигэ дойдубар тыһыһаах кэлэрин үбү. Онтон доторум Хабырыыс эрэйдээх сааһын тухары көмүс утуба анараатах хааллаа... Оо, дээ, нэдээ. —ди-диэ остуолга бүк түйнэ санаа дьһиннээтэ. Бу нинэ харых уутун бахархай амтана, сырдык минээр, үөрүү-көтүү барыта буолуста. Сэрин алдырхайыттан эргиллэн кэлбэт буойуттар абаларын-саталарын того тэбээтилэр. Ахтырһаһаах төрөөбүт дойдубарыгар төнүбүт үөрүүлэрин-көтүүлэрин уруйдаһ-тылар-айхаллаатылар. Сахалын эгээркэй эһнээкэй иһиллэн, ойуулаах-көтүүлээх оһуокай оонноһонно. Онтон фронтоттар, түгүн түгү динэбэккэ, Дьохуускай дини салгын түһүһүлэр.

Снэгэн нөхцөлтэй охуу сэтгэхснид, дайдуугтар кэл-
бит длоло кишини хам жууста. Автобус үрдүк мырааним
танисари сурулаан түйн итэвднэ, ыраах хоту сиргэ
снтар нмра куорат уотгара шарилыстайлар. Снэгэн ха-
радын была снмнэ, санантйгар төрөөбүт алааньгар ту-
рар туруорбах бэлабанын оһогун кымынара өртү
иһмахтаан кэстөргө дымилар...

Дирин бөхүүдээ, 1995 снл.

